

שתי ציפורים שרות מגרונה של העברית: האחת שרה בערבית והאחרת שרה בידיש. לשתי התרבויות האלה יש נוכחות עמוקה ומתמשכת בתרבות העברית המודרנית: נוכחות של השפעה ושל רתיעה, של התרפקות ושל סלידה, של אהבה ושל שנאה. היידיש והערבית הן אולי שתי התרבויות הקרובות ביותר לתרבות העברית המודרנית, אבל אלה הן גם שתי השפות שמאז ומעולם ראתה בהן האידיאולוגיה הציונית איום על עצם קיומה: שפת האויב ושפת הגולה, שפת האחר ושפת העבר, שפת בני המקום ושפת בני המשפחה, ובקיצור: שפת אותו חלק ב"אני" הקולקטיבי שלנו, שבלי הדחקתו ומחיקתו מן התודעה התרבותית המשותפת לא תיתכן, כביכול, יצירה של תרבות ושל ספרות עברית חדשה.

מבחינת התרבות הישראלית כל זה הוא, לכאורה, נחלת העבר: הרי בשנת 2018 יש לנו ספרות ותרבות עברית חיה ובוועטת. "ריב הלשונות", שבמסגרתו נאבקה העברית בידיש על ההגמוניה הלשונית והתרבותית, שייך להיסטוריה הרחוקה, ואילו הערבית היא שפה רשמית במדינת ישראל, ששפתה הראשונה, המובנת-מאליה, היא העברית. עם זאת, מתחת לפני השטח מוסיפים זעזועיו הסייסמיים העמוקים של מאבק התרבויות הזה לערער את יסודותיה של התרבות הישראלית ולהטיל בספק את יציבותם. זאת ועוד, בהקשר הישראלי-עברי הספציפי, גם הערבית וגם היידיש הן שפות מיעוט – וככל מיעוט תרבותי יש בהן כדי לשמש גורם מתסיס ומחיייה, גורם מטלטל וחרטני העשוי לשוב ולהפרות את היצירה העברית ולהעשיר אותה בקרבה אינטימית נחוצה – וגם בזרות מבורכת.

ודאי, הערבית והיידיש הן שתי שפות ותרבויות שונות מאוד זו מזו. למעשה, המכנה המשותף העיקרי בין השתיים עובר בתרבות העברית והישראלית. זוהי זיקה תת-קרקעית – תת-עורית, אפשר לומר – שמוקדה המרתק הוא היצירה העברית המודרנית, בעבר וגם בהווה. אלה הן שתי שפות-הווה בעלות עבר מפואר – האחת היא שפתם העכשווית של מאות מיליוני בני אדם ושל מיליוני פלסטינים בני המקום הזה, שפה של רבים אך גם שפתו של מיעוט, שפתם של יהודי המזרח (על ניביה השונים), וכמובן: שפתה של תרבות גדולה, עתיקה ומשגשגת. ואילו השנייה היא שפתם של מעטים שהיתה עד לפני כמה עשרות שנים שפתם של רבים, שפה של תרבות מודרנית עשירה ושל מסורת יהודית ועל-לאומית עמוקה ורב-פנים, שנאבקה כיום על חייה כשפת תרבות ויצירה, אך גם זוכה בה-בעת לרנסאנס-זוטא בקרב שוחרי ספר שלא שמעו אותה מהוריהם, אך הם לומדים אותה או קוראים את ספרותה בתרגום, ומתוודעים לאוצרותיה.

לשתי האחיות-האויבות האלה ולזיקה בינן לבין היצירה העברית העכשווית אנחנו מקדישים את הכרך הנוכחי של כתב העת. זהו הגיליון רחב-היריעה ביותר של "הו!" מאז ראשיתו – כמעט 500 עמודים של שירה ושל פרוזה – ושותפים בו עשרות יוצרים: סופרים, משוררים, מסאים, מתרגמים, חוקרים ועורכי תרגום. בשם מערכת כתב העת ובשם הקוראים אני מבקש להודות לכל המשתתפים לא רק על יצירתם אלא גם על

הירתמותם המסורה והנלהבת לפרויקט הייחודי הזה, הירתמות שבלעדיה הכרך הנוכחי לא היה יכול לראות אור.

למותר לציין שבחירה כזאת – להקדיש כרך מיוחד של כתב עת ישראלי עכשווי לשתי השפות הללו, ו"לשדך" אותן יחד – יש בה השתמעויות פוליטיות ואידאולוגיות ברורות. אנחנו מקווים שיהיה באקט הזה כדי לשוב ולהפנות את תשומת לבם של קוראי הספרות העבריים לשתי הספרויות האלה, ולתרום בד־בד להרחבת נוכחותן ביצירה העברית בת־זמננו. קשה, קשה מאוד להתגבר על הדעות הקדומות של קוראי עברית רבים ביחס לספרות ערבית ולספרות יידיש, עוינות שמקורה הפוליטי והאידאולוגי מתחזה לא פעם לתפיסה אסתטית. "הספרות הערבית היא ספרות עממית וסנטימנטלית", "השירה הערבית היא מיושנת ועוד לא הצליחה להפנים את המהפכה המודרניסטית", "יידיש? שואה, הומור, שטעטל, יידישקייט – שפה של זקנים, שפה גלותית, ספרות פולקלוריסטית מיושנת". ובכן, משימתנו בכרך הזה היא להוכיח את ההפך.

*

בפתח הגיליון: שיחה מיוחדת שקיימתי עם נשיא המדינה, ראובן (רובי) ריבלין. שוחחתי עמו על הקשר בין התרבות העברית והתרבות הערבית, ועל אביו, יואל יוסף ריבלין, חוקר השפה והתרבות הערבית והמתרגם הדגול של הקוראן ושל "אלף לילה ולילה". בצמוד לשיחה זו בחרנו להביא את מסתו של הבלשן והמו"ל יאיר אור, "העברית ושתי צורותיה", העוסקת בנדודים, מיזוגים והסתרה בנתיביהן של הערבית ושל היידיש. "רבים מהוויכוחים על דמותה של השפה הערבית", קובע אור, "התנהלו כשברקע מונח המטען האידאולוגי של הרצון להתבדל ולהתרחק מן הערבית ומן היידיש. עשרות ומאות פרטים קטנטנים, החלטות שנעשו באינספור צמתים, נבעו מתוך הרצון להקיא את הערבית או את היידיש מקרבה של העברית. התרבות העברית משכתבת ומתבנת את תרבויות היידיש והערבית בדמותה, ומניחה שכבת ציפוי סמיכה על עולם שקשה יותר ויותר לשחזרו. אולי רק ההשתכנות בתוון, בשפה שאיננה לגמרי ערבית ואיננה לגמרי יידיש ואיננה לגמרי עברית חדשה תאפשר לנו לראות בבירור רב יותר עד כמה לא מוצו האפשרויות ולא תמו הנדודים של הערבית והיידיש".

*

את פרק הערבית שבכרך זה ערכו אנשי חוג המתרגמים האחראי לסדרת ספרי "מכתוב" של מכון ון־ליר, בריכוזם של פרופ' יהודה שנהב־שהרבני, ראויה בורבארה, יונתן מנדל, כפאח עבד אלחלים, יונית נעמן ונביל טנוס. הפרק כולל ארבעה תתי־פרקים:

– מסות על ערבית ועל עברית, הכוללות סיפור־מסה של יהודה שנהב־שהרבני על גלגוליהן של מלים ערביות בעברית הישראלית; "מכתב לבתי" מתוך האוטוביוגרפיה של הסופר, העיתונאי ואיש הציבור המנוח נימר מורקוס; מאמר של חוקרת הספרות הודא אבו מוך על כמה מהקשיים הייחודיים בתרגום ספרותי מערבית לעברית; פרידה של החוקר והמתרגם יונתן מנדל מן הסופר סלמאן נטור, איש דלית אל כרמל, שהלך לעולמו ב־2016; מסה של המשורר יחזקאל רחמים על היצירה ה"עבראקית", כלומר היצירה בשפה

הייחודית של יהודי עיראק החיים בישראל; מסה של הסופר, המשורר והחוקר אלמוג בהר, המבוססת על הרצאה שהוא נשא בקהיר; וכן מסה של המשוררת אמירה הס על הזיקה בין שפת אמה, הערבית העיראקית, לבין שפת יצירתה, העברית הישראלית. בין השאר כותבת אמירה הס:

"מכיוון שעליתי מעיראק, ארץ אסלאמית, שפת האם שלי, הערבית, שהיא גם השפה המדוברת בפי הערבים, הפכה לשפה מוקצה. השפה יצרה הרגשת אי-נוחות. התחושה הייתה שערבית היא שפת אויב. אתה בתור אזרח יהודי מדבר בשפת אויב. לכן עם כל הרצון הטוב, תסתבר כאחר בעיני הציבור, עד שבעצמך תברח מפני השפה כאילו ברכת מפניך. זה כמו גבר שעוזב את אביו ואת אמו ודבק באשתו, נטשתי את בית אבי ואמי בבהלה, והתחתנתי עם מילים נבהלות מפני עצמן. אבל המילים דיברו עברית".

– סיפורים קצרים וקטעי פרוזה מהעולם הערבי (עורכת: ראוייה בורבארה), הכוללים יצירות של 11 סופרות וסופרים, שלרבים מהם זהו תרגום ראשון לעברית. נמנענו במכוון מכל מכנה משותף תמאטי או סגנוני. אדרבה: כדי לערוך לקוראים העבריים היכרות עם כמה מטובי הסופרות והסופרים העכשוויים ברחבי העולם הערבי, בחרנו להביא כאן טקסטים המתאפיינים במגוון רחב ככל האפשר של סגנונות ושל נושאים, מיצירות ריאליסטיות ואף מגויסות פוליטית ועד ליצירות המותחות את גבולות הריאליזם ואף נושקות לפנטזיה.

– קטעי רומנים מהעולם הערבי, הכוללים פרקים מתוך ספריהם של ארבעה קלאסיקונים של הספרות הערבית המודרנית והעכשווית: תאופיק אלי-חכים, אליאס ח'ורי, סלמאן נטור ואברהים נצראללה.

– "הפצע זקוק למשורר": מבחר שירה פלסטינית בעריכת נביל טנוס. מבחר נרחב זה כולל לא פחות מ-36 משוררות ומשוררים, מהם עכשוויים ומהם קלאסיים – מעין אנתולוגיה קטנה של השירה הפלסטינית לגוניה. מקצת המשוררים מוכרים היטב לקוראי העברית (מחמוד דרויש, סמיח אל-קאסם, סלמאן מצאלחה), אך לרבים מהם זהו פרסום משמעותי ראשון בעברית. זוהי הזדמנות להתוודע לעולם שלם של יצירה שירית חיה ושוקקת, שמסיבות פוליטיות ואחרות כמעט אינה מגיעה לתודעתם של קוראי העברית. – "יש הר בגבולנו": שירה ערבית קלאסית בתרגומים חדשים, החל בתקופה הקדם-אסלאמית (א-סמואל אבן עאדיא ואמרוא' אלקיס, בני המאה השישית), עבור בתקופה העבאסית (אבו נוואס, איש המאות ה-8-9; אבו אלעלא' אלמערי, איש המאות ה-10-11), ועד לתקופה האנדלוסית (אבן אלערבי, 1165-1240).

– "הזמן קצר ושערך ארוך": שירה חדשה מהעולם הערבי, מבחר יצירות של משוררות ומשוררים מודרניים ועכשוויים מסוריה, מצרים, לבנון, תוניסיה, כורדיסטאן העיראקית וסודאן.

*

חטיבת היידיש, בעריכת בני מור, נפתחת ב"עברית על יידיש" – מבחר נרחב של יצירות מקוריות במגוון ז'אנרים, העוסקות כולן בזיקה בין היצירה היידישית והיצירה העכשווית בעברית ובשפות אחרות.

חיה אלברשטיין פותחת את המדור בשני קטעי זכרונות המספרים על הקשר העמוק שלה, מאז ילדותה וראשית דרכה כזמרת, לשירת יידיש הכתובה והמולחנת. מתן חרמוני מפרסם מונולוג פרוזי מפי טוביה החולב, גיבורו האלמותי של שלום עליכם, הצופה בנתן דטנר מציג את דמותו ב"כנר על הגג" בתיאטרון הבימה. רחל שליטא מקדישה מסה מרגשת למשוררת רחל קורן, ילידת גליציה (1898) שהיגרה אחרי המלחמה למונטריאול שבקנדה, ול"שושלת" שלמה של משוררות יידיש שאליהן התוודעה במאוחר.

שלוש מסות עקרוניות עוסקות, מזוויות שונות, במקומה של היידיש בתודעה הישראלית והיהודית העכשווית. טל חבר חיבובסקי נזכר בגן המשחקים "משוגע-פקעה" שבו שיחק בילדותו: "כשם שלא ידעתי ש'פקעה' היא מילה בערבית", הוא כותב, "כך גם לא ידעתי אז ש'משוגע' במלעיל היא מילה ביידיש. בימי בית הספר היסודי כלל לא ידעתי על קיומה של היידיש, על אף שזו הייתה שפתם של הורי הוריי. כל מה שלמדנו בבית הספר על תרבות יהודית באירופה הסתכם ב'יום השואה'. אחד מבני כיתתי שאל את המחנכת מה עליו לעשות בזמן הצפירה. תשובתה הייתה: 'לעמוד, להרכין ראש ולחשוב על אנשים מתים'". סיון בסקין מגדירה את היידיש ששמעה בילדותה, בוולנה של שנות השמונים, כ"לטינית של היהודים". ואילו משה סקאל מספר על חוויתו כבן להורים יוצאי סוריה ומצרים שהתוודע ליידיש והתאהב בתרבותה.

עוד רואה אור במסגרת מדור זה ראיון שערכת עם רבקה בסמן בן חיים, משוררת ילידת ליטא (1925), החיה בהרצליה וכתבת את שירתה ביידיש. מדוע בחרה להוסיף ולכתוב את יצירתה ביידיש אף שהיא חיה זה חצי מאה ויותר בישראל, בקרב דוברי עברית? היא משיבה על כך תשובה מורכבת ומרתקת. משורר יידיש נוסף שחי בישראל עשרות שנים הוא אברהם סוצקעווער (סוצקבר, 1913-2010), מחשובי המשוררים המודרניים ביידיש. מיד אחרי מותו כתבתי רשימת פרידה מן המשורר הנפלא הזה, שהיתה לי הזכות להכירו באופן אישי ולהתיידד אתו למרות הפרשי הגילים הגדולים מאוד בינינו, והיא רואה כאן אור לראשונה במלואה ("נפש עטופה נייר זכוכית").

מסות נוספות מוקדשות ליוצרים ספציפיים: מנחם פרי מתרגם את שירו היידי של חיים נחמן ביאליק "ערב פרילינג" (ערב אביב), ומסביר מדוע לא היה ביאליק יכול לכתוב שיר כזה בעברית. ריטה קוגן מקדישה רשימת זיכרון אישית למשורר הילדים היידי-סובייטי שיקע דריז, ונוית בראל כותבת על משקעי היידיש בשיר עברי נפלא אחד של אבות ישורון.

דוד שטרומברג מספר בהרחבה על ביקורו הראשון של יצחק שבסי-זינגר במדינת ישראל הצעירה בסתיו 1955. יחסו של הסופר חתן פרס נובל לעתיד למדינת ישראל היה מורכב, בלשון המעטה, וביומן המסע שלו הוא מתאר את חוויותיו ואת רשמיו מן הביקור, שגרם לו במידה רבה להתפכח מן החלום הציוני של נעוריו. הסופר הצרפתי ז'יל רוזייה כותב על התוודעותו לספרות יידיש ועל הקשר בין שירת יידיש של אורי צבי גרינברג לבין הפרוזה ההומוסקסואלית החתרנית של ז'אן ז'נה; נעמה צפרוני מקדישה מסה למקומו של תיאטרון הנו היפני ביצירתו של הסופר והמשורר היידי הניו יורקי הגדול יעקב גלאטשטיין; בנימין הוניאדי כותב על גלגול סיפור מגילת אסתר בתרבות יידיש הפופולרית; כמו כן כולל מדור "עברית על יידיש" שירים מקוריים עכשוויים, פרי עטם של

סיון בסקין, יעל לוי, נמרוד ברקו ושי אילן וכן של המשורר האמריקני אהרון פוגל – כל השירים הללו משקיפים על היידיש מנקודות מבט שונות, ורוויים עד גדותם בהיעדרה. – השער השני של פרק היידיש הוא יידיש בעברית: פרוזה, שירה ומסות בתרגום. חלק זה נפתח בכמה קטעי פרוזה קלאסיים.

תחילה, סקופ ספרותי של ממש: סיפור של יצחק בשביס-זינגר הרואה כאן אור בפרסום ראשון מאז הופעתו הראשונה בעיתון יידיש היומי "פאָרווערטס" בניו יורק ב-1955. עלילת הסיפור, המפתיע בחתרנותו הארוטית והפוליטית, מתרחשת בישראל של שנות החמישים. מיד אחריו אנחנו מפרסמים את הפרק על עין חרוד מתוך הספר "בין ימים וארצות" (1937) של יוסף אופטושו, מחשובי סופרי היידיש בניו יורק במחצית הראשונה של המאה העשרים. מפרי עטו של הסופר היהודי-פולני ז. סגלוביץ' אנחנו מפרסמים סיפור שכותרתו: "שבע השנים שלי בתל אביב".

דן מירון מפרסם שני פרקים מתרגום חדש שלו לספרו של שלום יעקב אברמוביץ', הלא הוא מנדלי מוכר ספרים, "סוסתי". זהו, כדברי המתרגם, "דבר אשר לא יעשה, או, מכל מקום, דבר אשר עוד לא נעשה, משום שהסיפור המתורגם קיים כבר זה למעלה ממאה שנים בנוסח עברי שקבע לו המחבר עצמו, נוסח שקנה לעצמו מעמד של מקור". מירון מציע כאן נוסח עברי-ישראלי חדש לסיפורו של מנדלי, שראה אור ביידיש ב-1873 ("די קליאַטשע", הסוּסָה) ובעברית ב-1909 תחת הכותרת "סוסתי", תוך הסתמכות על המקור היידי בלבד. לשם ההשוואה אנחנו מפרסמים לצד התרגום גם קטע קצר מהנוסח העברי שהתקין מנדלי עצמו. עוד בחלק הפרוזה של המדור: סיפור של הסופר המודרניסטי היהודי-פולני ישראל ראבון, וכן סיפורים פרי עטם של שני אחיו הסופרים של יצחק בשביס-זינגר: ישראל יהושע זינגר ואסתר קרייטמן.

חלק השירה של המדור נפתח ברצף של חמש משוררות יידיש נהדרות: מבחר משיריה של ציליה דראפקין, משוררת ארוטית חכמה ונועזת, הידועה בין השאר כמי שניסתה ב-1908 להתאבד בתלייה על וו בצמותיה בשל אהבתה הנכזבת הגדולה לאורי ניסן גנסין. שיריה מופיעים כאן בתרגומיהם של מנחם פרי ושל בנימין הרשב המנוח. עמוס נוי ורחל שליטא תרגמו משירתן של אנה מרגולין, רחל קורן, קדיה מולודובסקי וחווה רוזנפארב. עוד שבעה קלאסיקונים של שירת יידיש "מיוצגים" במדור בתרגומים חדשים: איציק מאנגר, חיים נחמן ביאליק, אליעזר שטיינברג, לייב ניידוס, ה. ליוויק, משה-לייב הלפרן ויעקב גלאטשטיין. תקצר היריעה מלהרחיב כאן על כל אחד מן המשוררים האלה – יוצרים בני מקומות וזמנים שונים, שהשתייכו לאסכולות ולזרמים מגוונים ולעתים אף יריבים. אך אי אפשר שלא להזכיר במיוחד את שירו של גלאטשטיין "קיבייה", תגובתו המזועזעת של המשורר הניו יורקי יליד לובלין לטבח שערך צה"ל בכפר קיבייה ב-1953, כאשר בתים פוצצו על יושביהם. "בנינו", הוא מפלל, "יהיו יהודים נושאי אור – / לא רוצחים שתוקפים" (עברית: סיון בסקין).

המדור נחתם בשתי מסות של גלאטשטיין – על השירה כאמנות השתקת המלים, ועל תפקידה של ביקורת הספרות, נושא "בוער" במיוחד אצלנו לאחרונה.

*

תודה מקרב לב לאנשי עמותת "הו!", שבזכות מסירותם ומאמצייהם "הו!" יכול להתקיים ואף להרחיב את פעילותו, ובראש וראשונה ליו"רית סיון בסקין, ולמנכ"ל העמותה, אבי דאול, המשקיעים את מיטב מרצם בפעילויות כתב העת. תודה רבה לחברי העמותה מתן מרידור, אמיר בקר, דורית שילה, יאיר דברת, גיל פייר, גדעון טיקוצקי, יערה שחורי, משה סקאל, לילך נתנאל, רועי חן ותום ויזל, וכן לתותי ורוני פורת ולרו"ח שלמה יניב, המסייעים לנו רבות בפעילות העמותה.

תודה רבה למעצבת מיכל קול, וכן לאלי אורן ולאנשי בית הדפוס שלו. תודתנו נתונה לפרופ' עוזי שביט, מנכ"ל הוצאת "הקיבוץ המאוחד", ולכל אנשי ההוצאה, ובראש וראשונה לטל מולכו, לסיגל זלאיט ולאורי מוזס רון. תודה לפרופ' אברהם נוברשטרן, מנהל בית שלום עליכם, וליהודית סולל מהרשות הלאומית לתרבות יידיש, על התגייסותם לסייע לגיליון הזה בנדיבות וברוחב לב.

אנחנו מבקשים להודות לנשיא המדינה ראובן (רובי) ריבלין ולאנשי לשכתו על סיועם הרב, וכן לאנשי חוג מתרגמי "מכתוב" של מכון ון ליר, לפרופ' יהודה שנהב־שהרבני, ליונתן מנדל וליונית נעמן.

את "הו!" אפשר להשיג בחנויות הספרים או במכירה ישירה באתר של הוצאת "הקיבוץ המאוחד". כתבי יד אפשר לשלוח במייל לכתובת ho.poetry@gmail.com. אתם מוזמנים גם לעקוב אחרי עמוד הפייסבוק שלנו, שכתובתו: www.facebook.com/ho.literary.mag.

ד"מ